

ย่านและชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพมหานคร
The Old Residences and Communities along Saen Saeb Canal
in Bangkok

นราธิป ทับทัน* อารี เลาะเหม้ง และ ศศิธร คล้ายชม

Narathip Thubthun, Aree Lohmeng and Sasithorn Klaichom*

คณะวิศวกรรมศาสตร์และสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลตะวันออก กรุงเทพฯ 10330

Faculty of Engineering and Architecture, Rajamangala University of Technology Tawan-ok, Bangkok 10330, Thailand

*Corresponding author: E-mail: arch.11007@gmail.com

(Received: August 16, 2019; Accepted: March 12, 2020)

Abstract: This research aims to survey database of old residences and communities along Saen Saeb canal in Bangkok by survey research methods. Data collection was done by purpose sampling in which certain districts and old communities with overall architectural or artistic or historical or archaeological or social-cultural value were selected for study. The surveyed communities have been occupied for over 100 years or have been specific districts that serve commercial or other purposes for over 50 years. Methods of data collection included survey, observation, photography and comparison analysis with secondary data. Results of the study were compiled and explained with descriptive approach. Results of the survey and analysis of information divide the entire district into 13 areas and primitive communities, comprising 7 old residential areas, 4 old commercial areas and 2 areas or communities with mixed land use. Primary database has been prepared with the presentation of current images are total of 82 key places. According to the research, it is concluded that primitive areas and communities by Saen Saeb canal currently surveyed comprise are traces of primitive areas and communities with noticeable physical elements, which are worth reviving and developing into special districts that serve historical learning or creative tourism.

Keywords: Primitive community, canal-side community, old market, Saen Saeb canal, Bangkok

บทคัดย่อ: งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเพื่อจัดทำฐานข้อมูลย่านและชุมชนดั้งเดิมบริเวณริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพมหานคร ใช้วิธีวิจัยเชิงสำรวจ โดยการเลือกตัวแทนพื้นที่ที่มีคุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม หรือประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือสังคมวัฒนธรรมโดยรวม และเป็นชุมชนอยู่อาศัยที่มีอายุมากกว่า 100 ปี หรือเป็นย่านการค้าหรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีอายุมากกว่า 50 ปี เก็บข้อมูลด้วยวิธีการสำรวจ สังเกตการณ์ และบันทึกภาพ แล้ววิเคราะห์เทียบกับแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ ผลการวิจัยสามารถรวบรวมย่านและชุมชนดั้งเดิมได้จำนวน 13 แหล่ง แบ่งเป็นชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิมจำนวน 7 แห่ง ย่านการค้าดั้งเดิมจำนวน 4 แห่ง และย่านหรือชุมชน

ที่มีความผสมผสานจำนวน 2 แห่ง พร้อมกับระบุสถานที่และจุดหมายปลายทางสำคัญตลอดแนวลำคลองได้จำนวน 82 แห่ง สรุปได้ว่าบริเวณริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ ยังหลงเหลือร่องรอยของย่านและชุมชนดั้งเดิมอยู่จำนวนหนึ่ง ซึ่งเอื้อต่อการฟื้นฟูและพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ได้

คำสำคัญ: ชุมชนดั้งเดิม ชุมชนริมคลอง ตลาดเก่า คลองแสนแสบ กรุงเทพมหานคร

คำนำ

คลองแสนแสบเป็นคลองที่ขุดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำบางปะกงเข้าด้วยกัน และร่นระยะเวลาเดินทางระหว่างกรุงเทพมหานครกับเมืองแปดริ้ว (ฉะเชิงเทรา) และเมืองปราจีน (ปราจีนบุรี) ทั้งนี้ จุดประสงค์แรกของการขุดคลองแสนแสบ คือ ใช้เป็นเส้นทางสัญจรทางน้ำ ขนส่งเสบียงอาหาร และกองทัพจากเมืองหลวงไปยังเมืองเขมรและญวนในการสงครามอันนมัสมายุทธ และใช้เอื้อประโยชน์ในการปกครองหัวเมืองทางตะวันออก ต่อมาในภายหลัง คลองนี้ได้กลายเป็นเส้นทางเดินเรือไปมาค้าขายที่สำคัญตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการขุดซ่อมและขยายความกว้างของคลองให้เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ที่มากขึ้น (Bunnag *et al.*, 1982)

ข้อมูลข้างต้นชี้ให้เห็นว่า คลองแสนแสบเคยเป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่สำคัญของกรุงเทพฯ ผังตะวันออก ส่งผลให้มีผู้คนอพยพเข้ามาบุกเบิกพื้นที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานตลอดแนวคลอง จนเกิดชุมชนเกษตรกรรมและย่านตลาดซึ่งเคยมีการแลกเปลี่ยนสินค้าอย่างคึกคัก หลังจากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การสัญจรทางน้ำได้ถูกลดบทบาทลง ชุมชนริมคลองแสนแสบจึงเริ่มสูญเสียลักษณะทางกายภาพและวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชนริมคลองไป หลงเหลือแต่เพียงเค้าโครงทางกายภาพ เช่น อาคาร สถานที่ และสิ่งปลูกสร้าง ให้ระลึกถึงอดีตเมื่อครั้งที่วิถีชีวิตริมคลองยังคงรุ่งเรือง จนกระทั่งมีการเปิดเส้นทางเรือโดยสารในคลอง

แสนแสบขึ้นอีกครั้ง ในปี พ.ศ.2533 เพื่อเป็นทางเลือกในการสัญจรของชาวกรุงเทพฯ และช่วยบรรเทาปัญหาการจราจรติดขัดบนท้องถนน ซึ่งถือเป็นการหวนกลับมาใช้การคมนาคมทางน้ำของกรุงเทพฯ ที่ถูกวางโครงสร้างเอาไว้ตั้งแต่สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ให้เกิดประโยชน์อีกครั้ง และอาจส่งผลไปถึงการฟื้นฟูชุมชนริมคลองอีกครั้ง ประกอบกับมีการศึกษาของ Damrilit (2003), Hemapat (2005), Tongard (2005) และ Songsiri (2016) ได้นำเสนอความสำคัญของย่านและชุมชนริมคลองแสนแสบ เช่น ชุมชนมัสยิดมหานาค ชุมชนบ้านครัว ย่านตลาดเก่ามีนบุรี และย่านตลาดเก่าหนองจอก ในฐานะมรดกทางวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ แต่มีอีกหลายชุมชนที่ยังไม่เป็นที่รู้จักมากนัก และถูกทอดทิ้งให้อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม จึงสมควรเร่งสำรวจและจัดทำฐานข้อมูลเบื้องต้น เพื่อใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการพัฒนาศักยภาพของพื้นที่ดังกล่าวต่อไป

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาความเป็นมาและพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมคลองแสนแสบ พร้อมกับดำเนินการสำรวจบันทึก และประเมินสภาพชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบ เพื่อจัดทำฐานข้อมูลย่านและชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพมหานคร

อุปกรณ์และวิธีการ

วิธีการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงสำรวจ โดยใช้ข้อมูลจากภาคสนาม ผสมกับข้อมูลจากการทบทวน

สารสนเทศเกี่ยวกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนต่าง ๆ บริเวณคลองแสนแสบ เพื่อประกอบการพิจารณาคัดเลือกพื้นที่ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ แล้วนำข้อมูลมาเรียบเรียงเป็นฐานข้อมูล และวิเคราะห์เพื่อสรุปสภาพปัจจุบันของย่านหรือชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบ

ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา คือ พื้นที่บริเวณริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพมหานคร (ดังที่แสดงใน Figure 1) เริ่มตั้งแต่ส่วนต้นคลองมหานาคบริเวณป้อมมหากาฬ ต่อเนื่องตามแนวคลองแสนแสบไปจนถึงแยกปากคลองสิบสี่ เขตหนองจอก

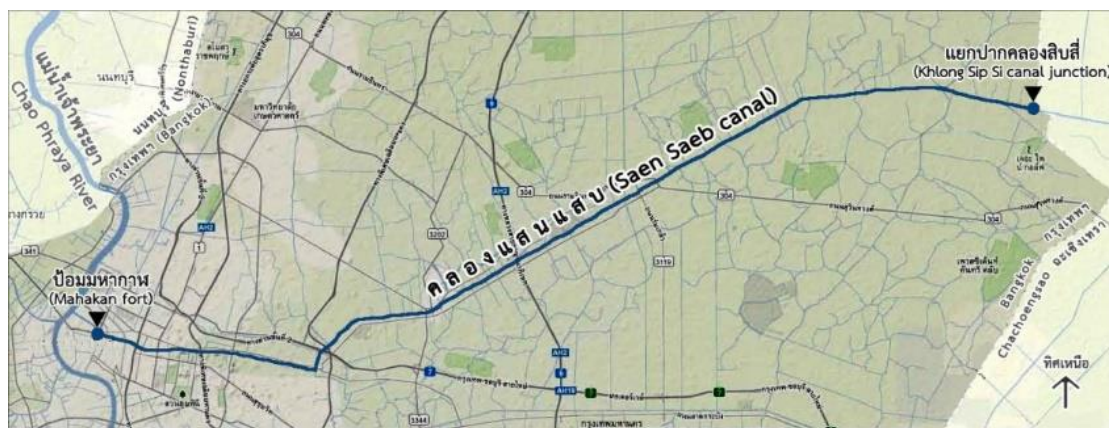

Figure 1. Map of the Saen Saeb canal in Bangkok; from Mahakan fort to Khlong Sip Si canal junction

ขอบเขตด้านข้อมูล งานวิจัยนี้มุ่งเก็บข้อมูลและระบุแหล่งกายภาพที่ใช้สำหรับตอบสนองกิจกรรมของชุมชนดั้งเดิมหรือย่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีความโดดเด่น โดยมีเนื้อหาครอบคลุม (1) ลักษณะทางกายภาพและการใช้สอยพื้นที่ (2) เอกลักษณ์และคุณค่าทางทางวัฒนธรรมของชุมชน และ (3) สภาพปัจจุบันของพื้นที่กรณีศึกษา

เกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกย่านหรือชุมชนดั้งเดิม

ภายใต้ความมุ่งหมายที่จะระบุย่านหรือชุมชนดั้งเดิมที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม โดยใช้หลักฐานและร่องรอยทางกายภาพที่มีความโดดเด่นทางด้านสถาปัตยกรรมหรือศิลปกรรม หรือประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือสังคมวัฒนธรรมโดยรวม เพื่อใช้เป็น

องค์ประกอบสำคัญในการอธิบายและยืนยันการคงอยู่ของย่านหรือชุมชนดั้งเดิม จึงกำหนดเกณฑ์ในการพิจารณาคัดเลือกย่านหรือชุมชนดั้งเดิมดังนี้

- 1) เป็นชุมชนอยู่อาศัยที่มีอายุมากกว่า 100 ปี หรือมีการตั้งถิ่นฐานมายาวนานหลายรุ่น
- 2) เป็นย่านการค้าหรือกิจกรรมอื่น ๆ ที่มีอายุมากกว่า 50 ปี ซึ่งมีร่องรอยวิถีชีวิต จุดหมายตา หรือกิจกรรมที่โดดเด่น
- 3) เป็นพื้นที่ซึ่งปรากฏกายภาพความเป็นย่านหรือชุมชนดั้งเดิม โดยยังมิได้เปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่เสื่อมโทรม หรือถูกพัฒนาเป็นพื้นที่เคหะชุมชน

หมู่บ้านจัดสรร ย่านธุรกิจ-สำนักงาน
หรือศูนย์การค้าสมัยใหม่

- 4) เป็นพื้นที่ที่มีอาคารหรือสถานที่ซึ่งมี
คุณค่าและความเด่นชัดทางด้าน
สถาปัตยกรรม หรือศิลปกรรม หรือ
ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี หรือ
สังคมวัฒนธรรมโดยรวม อย่างน้อย
ด้านใดด้านหนึ่ง

ผลการศึกษา

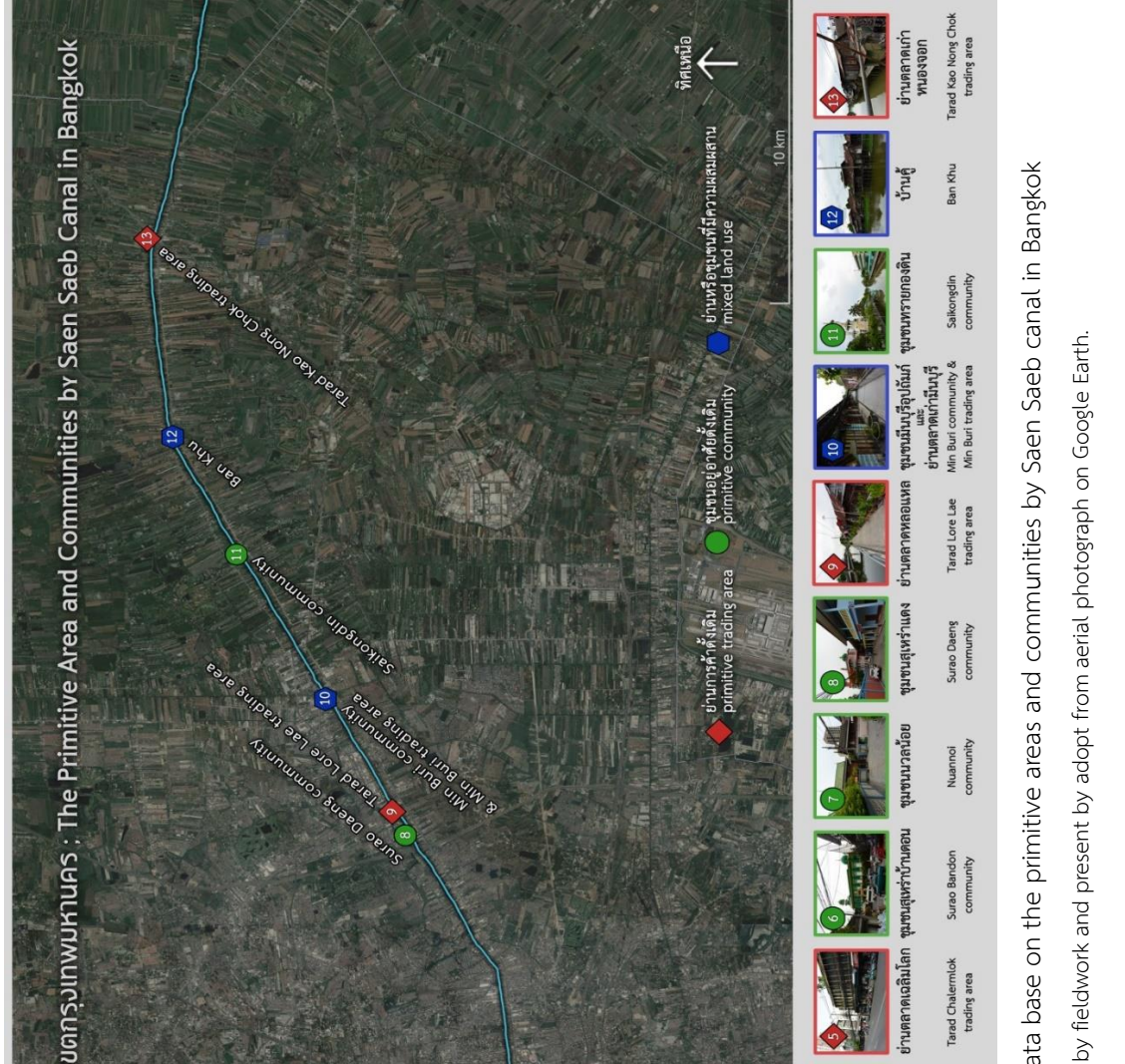
พัฒนาการของย่านและชุมชนดั้งเดิมบริเวณริม คลองแสนแสบ

จากการทบทวนข้อมูลสารสนเทศได้พบ
หลักฐานจำนวนหนึ่งที่แสดงข้อมูลว่า ก่อนที่จะมีการ
ขุดคลองแสนแสบได้มีผู้คนอาศัยอยู่ในบริเวณนี้บ้าง
แล้ว เช่น ชุมชนบ้านครัวที่เกิดขึ้นจากการได้รับ
พระราชทานที่ดินในสมัยรัชกาลที่ 1 และร่องรอย
ของวัดแสนสุขในเขตมีนบุรีที่สันนิษฐานว่าสร้างขึ้น
ตั้งแต่ในสมัยธนบุรี เป็นต้น แต่ไม่ปรากฏว่ามีการตั้ง
ถิ่นฐานอย่างหนาแน่นหรือมีชุมชนขนาดใหญ่
หลักฐานและร่องรอยที่ชัดเจนจึงพบจากชุมชนที่
เกิดขึ้นหลังจากการขุดคลองแสนแสบเป็นสำคัญ
โดยระยะแรกนั้นเป็นการจับจองที่ทำกินเพื่อการ
เกษตรกรรม ซึ่งมีการตั้งบ้านเรือนอยู่ตามริมคลอง
และมีที่นาอยู่ห่างออกไปจากแนวคลอง จนกระทั่ง
รวมกลุ่มกันเป็นชุมชนที่มั่นคงขึ้น จึงได้สร้างศาสนสถาน
เพื่อใช้ประกอบกิจกรรมทางศาสนาในแต่ละชุมชน
สอดคล้องกับข้อมูลภาคสนามที่มักพบศาสนสถาน

และบ้านเรือนเก่าแก่ตั้งอยู่ตามแนวริมคลองมากกว่า
บริเวณที่อยู่ห่างคลองออกไป ต่อมาพื้นที่บางแห่งที่
อยู่ในทำเลซึ่งเป็นชุมทางสัญจรทางน้ำได้พัฒนาเป็น
ย่านตลาด เช่น ตลาดหอแหล ตลาดมีนบุรี และ
ตลาดหนองจอก จึงมีองค์ประกอบของย่านและ
กิจกรรมที่หลากหลายมากขึ้น นอกจากนี้ บางแห่งยัง
เป็นที่ทำการของหน่วยงานราชการด้านการปกครอง
และในเวลาต่อมาได้พัฒนาเป็นย่านชุมชนเมืองใน
ที่สุด อย่างไรก็ตาม เมื่อการสัญจรทางน้ำถูกลดบทบาท
ลง ส่งผลให้ย่านตลาดริมคลองหลายแห่งซบเซา
ส่วนชุมชนและย่านการค้าที่เกิดขึ้นในภายหลังได้ย้าย
ออกไปตั้งอยู่ตามแนวถนนเป็นหลัก

ย่านและชุมชนดั้งเดิมบริเวณริมคลองแสนแสบ ในเขตกรุงเทพมหานคร

การสำรวจคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ
ตั้งแต่บริเวณป้อมมหากาฬไปจนถึงแยกปากคลองสิบสี่
พบย่านและชุมชนดั้งเดิมตามเกณฑ์ที่ระบุไว้จำนวน
13 แห่ง (ดังที่แสดงใน Figure 2) แบ่งเป็นชุมชนอยู่
อาศัยดั้งเดิม 7 แห่ง (ได้แก่ ชุมชนมัธยมมหานาค
ชุมชนวัดบรมนิวาส ชุมชนบ้านครัว ชุมชนสุเหร่าบ้าน
ดอน ชุมชนนวน้อย ชุมชนสุเหร่าแดง และชุมชน
ทรายกองดิน) ย่านการค้าดั้งเดิม 4 แห่ง (ได้แก่ ย่าน
ค้าไม้ซอยบรมบรรพต ย่านตลาดเฉลิมโลก ย่านตลาด
เก่าหอแหล และย่านตลาดเก่าหนองจอก) และ
พื้นที่ผสมผสาน 2 แห่ง (ได้แก่ ชุมชนมีนบุรีอุปถัมภ์-
ย่านตลาดมีนบุรี และบ้านคู) แต่ละแห่งแสดง
รายละเอียดโดยสังเขปใน Table 1

Source: survey by fieldwork and present by adopt from aerial photograph on Google Earth.

Table 1. The primitive areas and communities by Saen Saeb canal in Bangkok

	1. ย่านค้าไม้ซอยบรมบรรพต (Soi Borommanbanphot wood trading area) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°45'16.7"N, 100°30'26.8"E ประเภท (category) : ย่านการค้าดั้งเดิม (primitive trading area) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : พาณิชยกรรม (commercial) รายละเอียดสังเขป : ย่านค้าไม้ซอยบรมบรรพตตั้งอยู่บริเวณริมคลองมหานาคซึ่งเคยเป็นแหล่งโรงเลื่อยและโรงไม้ดั้งเดิม เนื่องจากเป็นบริเวณสำหรับขนถ่ายไม้ที่ล่องมาตามลำคลอง ภาพปัจจุบันของย่านนี้ประกอบด้วยกลุ่มตึกแถวคอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้น ซึ่งส่วนใหญ่มีรูปแบบเป็นเอกภาพเดียวกัน โดยมีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบโมเดิร์น แนวแนแนเอกลักษณ์ไทย ตั้งอยู่ตามแนวถนนซอยบรมบรรพตไปจนถึงริมคลองมหานาค กิจกรรมหลักของอาคารใช้สำหรับค้าขาย แปรรูปไม้ เก็บไม้ และบางส่วนใช้อู่อาศัย
	2. ชุมชนมัสยิดมหานาค (Mahanak Mosque community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°45'10.5"N, 100°30'57.7"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนเก่าแก่ของชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู ตั้งอยู่บริเวณริมคลองมหานาคฝั่งด้านทิศใต้ Songsiri (2016) อธิบายว่า “...โดยพื้นแล้วชุมชนมหานาคล้วนเป็นลูกหลานของข้าราชการและเป็นช่างมาแต่เดิม...” ภาพภาพของชุมชนมีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกชิดกันมาก มีลักษณะเป็นบ้านไม้ บ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ และตึกแถว มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย โดยมีมัสยิดมหานาคเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนา และมิกูโบร (สุสาน) เป็นพื้นที่เปิดโล่งขนาดใหญ่ของชุมชน
	3. ชุมชนวัดบรมนิวาส (Wat Boromniwas community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°45'05.0"N, 100°31'15.2"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนบริเวณตอนปลายของคลองมหานาค มีวัดบรมนิวาสวรวิหารเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน และยังมีวัดพระยาไยยังตั้งอยู่ฝั่งตรงข้ามคลอง ภาพภาพของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นชุมชนแออัดในเขตเมือง มีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกชิดกันมาก ส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้และบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ ส่วนในวัดบรมนิวาสวรวิหารมีศาสนสถานและสิ่งปลูกสร้างที่มีความประณีตสูง รวมถึงกลุ่มอาคารกุฏิสงฆ์ที่เก่าแก่หลายหลัง
	4. ชุมชนบ้านครัว (Ban Krua community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°44'58.3"N, 100°31'31.7"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนซึ่งมีประชากรส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม บรรพชนชาวบ้านครัวส่วนใหญ่เป็นชาวมุสลิมเชื้อสายจาม-เขมร บางส่วนเป็นชาวมุสลิมเชื้อสายมลายู ชุมชนตั้งอยู่ทั้งสองฝั่งคลองแสนแสบ มีลักษณะเป็นชุมชนแออัดในเขตเมือง มีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกชิดกันมาก ส่วนใหญ่เป็นบ้านไม้และบ้านครึ่งตึกครึ่งไม้ มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย และปรากฏเรือนไทยเก่าแก่อีกจำนวนหนึ่ง โดยมีมัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (สุเหร่ากององสาจาม) และมีมัสยิดดารุละอะฮ์ เป็นศูนย์กลางชุมชน

Table 1. The primitive areas and communities by Saen Saeb canal in Bangkok (Continue)

	5. ย่านตลาดเฉลิมโลก (Tarad Chalermlok trading area) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°44'58.3"N, 100°32'30.8"E ประเภท (category) : ย่านการค้าดั้งเดิม (primitive trading area) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : พาณิชยกรรม (commercial) รายละเอียดสังเขป : ตลาดเฉลิมโลกสร้างแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2504 มีลักษณะเป็นกลุ่มอาคารพาณิชย์บนพื้นที่ประมาณ 5 ไร่ บริเวณห้วมุมแยกประตูน้ำต่อเนื่องไปถึงซอยเพชรบุรี 32 โดยมีด้านหน้าติดกับถนนเพชรบุรี ด้านหลังติดกับคลองแสนแสบ ภายภาพในปัจจุบันประกอบด้วยกลุ่มตึกแถวคอนกรีตเสริมเหล็ก 3-4 ชั้น และมีส่วนที่ต่อเติมเป็นอาคาร 7 ชั้น ซึ่งส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นสถาปัตยกรรมแบบโมเดิร์น กิจกรรมหลักของอาคารใช้พื้นที่ชั้นล่างสำหรับพาณิชยกรรม ส่วนชั้นบนใช้เก็บของหรือใช้อาศัย
	6. ชุมชนสุหร่าบ้านดอน (Surao Bandon community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°44'40.0"N, 100°34'42.1"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ตั้งอยู่บริเวณมัสยิดดารุลมุห์ซินีน ซึ่งในอดีตเรียกว่า “สุหร่าบ้านดอน” ตามชื่อหมู่บ้านดั้งเดิมซึ่งตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกการขุดคลองแสนแสบ (บริเวณถนนสุขุมวิท ซอย 47 หรือซอยบ้านดอน) ก่อนจะย้ายชุมชนมาตั้งในพื้นที่ปัจจุบัน ภายภาพของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นชุมชนเมือง มีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกชิดกัน และยังปรากฏเรือนไทยเก่าแก่อยูในชุมชน โดยมีมัสยิดดารุลมุห์ซินีนเป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน
	7. ชุมชนนวนลน้อย (Nuannoi community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°44'28.9"N, 100°35'34.9"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนชาวมุสลิมที่ตั้งอยู่ด้านใต้ของคลองแสนแสบในบริเวณซอยนวนลน้อย (ถนนเอกมัย 30) ชุมชนแห่งนี้พัฒนามาจากชุมชนเกษตรกรรม โดยเชื่อว่าเริ่มตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกการขุดคลองแสนแสบ ภายภาพของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นชุมชนเมือง มีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกค่อนข้างชิดกัน มีทั้งบ้านไม้ บ้านปูน ตึกแถว หอฟัก และยังปรากฏเรือนไทยเก่าแก่อยูในชุมชนโดยเฉพาะบริเวณริมคลอง และมีมัสยิดอัลคอยรียะห์ (นวนลน้อย) เป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน
	8. ชุมชนสุหร่าแดง (Surao Daeng community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°47'21.3"N, 100°41'18.8"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ตั้งอยู่ด้านเหนือของคลองแสนแสบในบริเวณซอยสุหร่าแดง (ถนนเสรีไทย) ชุมชนแห่งนี้พัฒนามาจากชุมชนเกษตรกรรม โดยเชื่อว่าเริ่มตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกการขุดคลองแสนแสบ ภายภาพของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นชุมชนชานเมือง มีกลุ่มบ้านเรือนที่ปลูกค่อนข้างชิดกัน มีทั้งบ้านไม้และบ้านปูน และปรากฏเรือนไทยเก่าแก่อยูประปรายในชุมชน โดยมีมัสยิดอัยมียะดันมุสลีมิน (สุหร่าแดง) เป็นศูนย์กลางกิจกรรมทางศาสนาของชุมชน

Table 1. The primitive areas and communities by Saen Saeb canal in Bangkok (Continue)

	9. ย่านตลาดหล่อแหล่ (Tarad Lore Lae trading area) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°47'33.7"N, 100°41'44.4"E ประเภท (category) : ย่านการค้าดั้งเดิม (primitive trading area) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : ย่านนี้ตั้งอยู่ริมคลองแสนแสบบริเวณแยกที่เชื่อมกับคลองหล่อแหล่ จึงมีทำเลเป็นชุมทางสัญจรทางน้ำและเคยเป็นตลาดที่คึกคักแห่งหนึ่ง อย่างไรก็ตามเมื่อการสัญจรทางน้ำถูกลดบทบาทลง ตลาดริมคลองแห่งนี้จึงเลิกละไป ในปัจจุบันย่านนี้มีลักษณะเป็นร่องรอยของตลาดหล่อแหล่ที่รุ่งเรืองในอดีต โดยปรากฏเรือนค้าขายริมน้ำอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งมีสภาพโดยรวมค่อนข้างทรุดโทรม ปัจจุบันใช้สำหรับอยู่อาศัยเป็นหลัก และมีศาลเจ้ากวนอูซึ่งยังได้รับการอุปถัมภ์โดยกลุ่มชาวไทยเชื้อสายจีน
	10. ชุมชนมินบุรีอุปถัมภ์และย่านตลาดมินบุรี (Min Buri community & Min Buri trading area) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°48'38.8"N, 100°43'45.4"E ประเภท (category) : ผสมผสาน (mixed land use) กิจกรรมหลัก (current activities) : ที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และศาสนา (housing, commercial and religious activities) รายละเอียดสังเขป : พื้นที่นี้เป็นชุมทางสัญจรทางน้ำและเคยเป็นย่านตลาดที่คึกคักที่สุดของเมืองมินบุรี โดยบริเวณชุมชนมินบุรีอุปถัมภ์ (ตลาดเก่า) เคยเป็นย่านพาณิชยกรรมที่มีความรุ่งเรือง และปรากฏอาคารตึกแถวที่มีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมที่โดดเด่น ต่อมากลุ่มตึกแถวในละแวกชุมชนมินบุรีอุปถัมภ์ส่วนใหญ่ได้ถูกปิดร้างและบางส่วนถูกใช้เป็นที่อยู่อาศัย ส่วนทางฝั่งย่านตลาดมินบุรีซึ่งเป็นตลาดที่ขยายมาจากทางฝั่งตลาดเก่าแห่งนี้ ยังดำเนินกิจการตลาดสดและร้านขายของชำอยู่
	11. ชุมชนทรายทองดิน (Saikongdin community) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°50'04.5"N, 100°46'18.9"E ประเภท (category) : ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (primitive community) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : เป็นชุมชนชาวมุสลิมเชื้อสายมลายูที่ตั้งอยู่ด้านทิศเหนือของคลองแสนแสบในบริเวณซอยประชาร่วมใจ 48 และละแวกใกล้เคียง ชุมชนแห่งนี้พัฒนามาจากชุมชนเกษตรกรรม โดยเชื่อว่าเริ่มตั้งถิ่นฐานมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกการขุดคลองแสนแสบ สภาพภาพของชุมชนในปัจจุบันมีลักษณะเป็นชุมชนชานเมือง มีบ้านเรือนดั้งเดิมที่ถูกเป็นกลุ่มอยู่ในบริเวณริมคลอง มีทั้งบ้านไม้และบ้านปูน และปรากฏเรือนไทยเก่าแก่อยู่ประปรายในชุมชน โดยมีมัสยิดมาลูลิสลาม (สุเหร่าทรายทองดิน) เป็นศูนย์กลาง
	12. บ้านคู (Ban Khu) พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°51'11.8"N, 100°48'21.2"E ประเภท (category) : ผสมผสาน (mixed land use) กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : ที่อยู่อาศัย และกิจกรรมทางศาสนา (housing and religious activities) รายละเอียดสังเขป : บ้านคูตั้งอยู่หัวโค้งของคลองแสนแสบระหว่างแยกปากคลองลำหินกับแยกปากคลองลำหินฝั่งใต้ แต่แรกเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่มีทั้งชาวพุทธและชาวมุสลิม ซึ่งพัฒนาเป็นย่านตลาดในยุคเฟื่องฟู ปัจจุบันเป็นชุมชนชานเมือง บริเวณหัวโค้งฝั่งเหนือของคลองแสนแสบปรากฏกลุ่มเรือนแถวเก่าเป็นร่องรอยของย่านตลาดคู และมีบ้านริมคลองประปราย โดยมีมัสยิดคุรุสุมตะกีน (สุเหร่าคู) เป็นจุดหมายสำคัญชานย่าน และมีวัดทรัพย์สโมสรนิกรเกษมและโรงเรียนหัตถ์ศิริตั้งอยู่ในละแวกใกล้เคียงกัน

Table 1. The primitive areas and communities by Saen Saeb canal in Bangkok (Continue)

	13. ย่านตลาดเก่าหนองจอก (Tarad Kao Nong Chok trading area)
	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates) : 13°51'26.0"N, 100°51'55.2"E
	ประเภท (category) : ย่านการค้าดั้งเดิม (primitive trading area)
	กิจกรรมหลักในปัจจุบัน (current activities) : พาณิชยกรรม (commercial)
	รายละเอียดสังเขป : เป็นย่านตลาดดั้งเดิมที่ตั้งอยู่บริเวณห้าแยกปากคลองสิบสาม ซึ่งเคยเป็นที่ทำการของอำเภอหนองจอก จังหวัดมีนบุรี โดยมีศาสนสถานของศาสนาต่าง ๆ ได้แก่ วัดหนองจอก มัสยิดอินดารุลมีนา และวัดนักบุญเซนต์เทเรซา ตั้งอยู่ในบริเวณโดยรอบ ปัจจุบันตลาดเก่าหนองจอกยังดำเนินการค้าขายอยู่ส่วนหนึ่ง โดยปรากฏกลุ่มห้องแถวเรือนค้าขาย อาคารไม้ที่เป็นตลาดเก่า และตึกคอนกรีต ทว่าพบอาคารดั้งเดิมจำนวนหนึ่งที่มีสภาพทรุดโทรมและถูกปรับใช้สำหรับการอยู่อาศัยเป็นหลัก

สถานที่และจุดหมายที่สำคัญ

สถานที่และจุดหมายตาที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ถือเป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญ ซึ่งทำให้เกิดการรับรู้ความเป็นย่านหรือชุมชนดั้งเดิมริมคลอง

แสนแสบมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างอาคารใน Figure 3 ซึ่งเป็นที่จดจำของย่านหรือชุมชนต่าง ๆ ในที่นี้หมายรวมถึงสถานที่และจุดหมายตาที่สำรวจพบในบริเวณอื่น ๆ ตลอดแนวคลองแสนแสบด้วย

Figure 3. Sample of places and landmarks by Saen Saeb canal in Bangkok

Table 2. Places and landmarks by Saen Saeb canal in Bangkok

No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)	No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)
1	ป้อมมหากาฬ (Mahakan fort)	archaeological site	13°45'20.1"N, 100°30'20.2"E	8	วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร (Wat Boromniwas)	religious place (Buddhism)	13°45'06.1"N, 100°31'11.8"E
2	สะพานมหาไทยอุทิศ (Mahatthai Uthit bridge)	bridge / archaeological site	13°45'19.6"N, 100°30'22.5"E	9	วัดพระยาไย (Wat Phraya Yang)	religious place (Buddhism)	13°45'08.5"N, 100°31'16.2"E
3	บรมบรรพต (Golden Mount)	religious place (Buddhism)	13°45'13.9"N, 100°30'23.8"E	10	มัสยิดยามีอุลค็อยรียะห์ (Jami Ul Khoy Riyah mosque)	religious place (Islam)	13°45'02.8"N, 100°31'27.8"E
4	สะพานรัตติราษฎร์ (Narit Damrat bridge)	bridge	13°45'16.9"N, 100°30'34.0"E	11	มัสยิดดารุสฟาละฮ์ (Darul Falah mosque)	religious place (Islam)	13°45'00.7"N, 100°31'41.0"E
5	ศาลเจ้ากวนอู (Guan Yu shrine)	religious place (Chinese culture)	13°45'15.5"N, 100°30'38.7"E	12	สะพานเจริญผล (Charoen Phon bridge)	bridge	13°44'59.2"N, 100°31'28.2"E
6	มัสยิดมหานาค (Mahanak Mosque)	religious place (Islam)	13°45'10.4"N, 100°30'59.5"E	13	บ้านจิม ทอมป์สัน (the Jim Thompson house)	cultural heritage	13°44'57.1"N, 100°31'52.5"E
7	สะพานเจริญราษฎร์ (Charoen Rat bridge)	bridge	13°45'11.2"N, 100°31'01.6"E	14	สะพานเฉลิมหล้า 56 (Chaloem La 56 bridge)	bridge / archaeological site	13°44'57.1"N, 100°31'52.5"E

Table 2. Places and landmarks by Saen Saeb canal in Bangkok (Continue)

No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)	No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)
15	วังสระปทุม (Sa Pathum palace)	social heritage / archaeological site	13°44'54.4"N, 100°31'55.0"E	42	วัดพิชัย (Wat Phichai)	religious place (Buddhism)	13°46'21.5"N, 100°39'31.8"E
16	ศาลเจ้าปู่ซึ้งมงคล (Phu Chaimongkol shrine)	religious place (folklore/ Chinese culture)	13°44'58.4"N, 100°32'23.4"E	43	มัสยิดยามีอุลุมบุดาดี (Yamiumuptadi mosque)	religious place (Islam)	13°46'26.8"N, 100°39'41.7"E
17	สะพานเฉลิมโลก (Chalermlok bridge)	bridge	13°44'57.6"N, 100°32'27.7"E	44	มัสยิดอัลสลาม (Al-Salam mosque)	religious place (Islam)	13°46'51.6"N, 100°40'25.8"E
18	อาคารตลาดเฉลิมโลก (Tarad Chalermlok buildings)	historic & social heritage	13°44'58.6"N, 100°32'30.0"E	45	มัสยิดยัมเยาะตุ่นมุสลิมิน (Yam I Ya Tun Muslimin mosque)	religious place (Islam)	13°47'20.9"N, 100°41'20.6"E
19	พุทธแสงธรรมสมาคม (Buddhasangtram association)	religious place (Chinese culture)	13°44'57.1"N, 100°32'33.5"E	46	ศาลเจ้ากวนอู หล่อหล (Guan Yu shrine, Lore Lae)	religious place (Chinese culture)	13°47'35.1"N, 100°41'44.5"E
20	สะพานชิตลอม (Chit Lom bridge)	bridge	13°44'55.1"N, 100°32'41.1"E	47	เรือนไม้บริเวณตลาดเก่าหลอหล (Wooden house)	historic & social heritage	13°47'33.6"N, 100°41'44.5"E
21	สะพานวิหัย (Withayu bridge)	bridge	13°44'53.6"N, 100°32'54.2"E	48	วัดป่าเพ็ญเหนือ (Wat Bumphen Nue)	religious place (Buddhism)	13°48'05.4"N, 100°42'37.7"E
22	วัดดิสางราม (Wat Ditsa Hong Sa Ram)	religious place (Buddhism)	13°44'56.5"N, 100°33'04.4"E	49	วัดบางเพ็งใต้ (Wat Bamphen Ta)	religious place (Buddhism)	13°47'59.8"N, 100°42'37.2"E
23	สะพานมิตรสัมพันธ์ 2 (Mit Samphan II bridge)	bridge	13°44'52.0"N, 100°33'47.4"E	50	สะพานสมบุญอุทิศ (Somboon Uthit bridge)	bridge	13°48'01.5"N, 100°42'36.7"E
24	ศาลจีน (Chinese shrine)	religious place (Chinese culture)	13°44'48.6"N, 100°34'08.5"E	51	โรงสีร้าง (Rice mill)	historic & social heritage	13°48'39.1"N, 100°43'41.6"E
25	วัดใหม่ช่องลม (Wat Mai Chong Lom)	religious place (Buddhism)	13°44'46.0"N, 100°34'28.9"E	52	ตึกแถวในบริเวณชุมชนม่านบุรีอุปลัมภ์ (Shophouses)	historic & social heritage	13°48'37.0"N, 100°43'42.8"E
26	มัสยิดดารุ้ลมูหิซีนิน (Da Run Mu Si Nin mosque)	religious place (Islam)	13°44'39.8"N, 100°34'43.3"E	53	อาคารตลาดม่านบุรี (Min Buri market buildings)	social heritage	13°48'42.4"N, 100°43'44.5"E
27	วัดภาชี (Wat Phasi)	religious place (Buddhism)	13°44'32.5"N, 100°35'19.1"E	54	ศาลจีนในตลาดม่านบุรี (Chinese shrine)	religious place (Chinese culture)	13°48'42.0"N, 100°43'45.0"E
28	มัสยิดอัลอัยริยะห์ (Al Khoi Riya mosque)	religious place (Islam)	13°44'25.9"N, 100°35'36.5"E	55	ศาลเจ้าเจียวดีเหล่าเอี้ยะ (Chinese shrine)	religious place (Chinese culture)	13°48'38.9"N, 100°43'46.0"E
29	มัสยิดยามีอุลอิสลาม (JamiulIslam mosque)	religious place (Islam)	13°44'31.2"N, 100°35'55.6"E	56	ศาลากลางจังหวัดม่านบุรี (Formerly Min Buri city hall)	historic & social heritage	13°48'49.7"N, 100°43'53.8"E
30	สมาคมตระกูลหวาง (Trakun Whang Association)	cultural heritage	13°44'41.3"N, 100°36'00.2"E	57	สถานีตำรวจนครบาลม่านบุรี (Formerly police station)	historic & social heritage	13°48'55.4"N, 100°44'03.9"E
31	มัสยิดชีรอ์ลอบาดะห์ (Sirawyl Ibadah mosque)	religious place (Islam)	13°44'58.3"N, 100°36'10.6"E	58	โกดังไม้บุรีค้าไม้ (Min Buri wood trading warehouse)	social heritage	13°48'50.7"N, 100°44'10.1"E
32	วัดพระไกรสิทธิ์ (Wat Pra Kraisi)	religious place (Buddhism)	13°45'21.9"N, 100°36'40.2"E	59	วัดแสนสุข (Wat Saen Suk)	religious place (Buddhism)	13°49'07.8"N, 100°44'32.1"E
33	วัดเทพธิดา (Wat Thep Lila)	religious place (Buddhism)	13°45'35.8"N, 100°36'52.8"E	60	มัสยิดฮิยาตุลอิสลามมียะฮ์ (hidayatun isalamiyah mosque)	religious place (Islam)	13°49'27.9"N, 100°45'08.5"E
34	สะพานพระยาลิงเหลน (Phraya Sinhaseni bridge)	bridge	13°45'40.8"N, 100°36'57.9"E	61	มัสยิดอิดฮาดรูลูมุดดิน (Ithat Ulu Mutdin mosque)	religious place (Islam)	13°49'50.3"N, 100°45'58.7"E
35	มัสยิดมูลอิสลาม (Jamiul Islam mosque)	religious place (Islam)	13°45'41.3"N, 100°37'11.8"E	62	มัสยิดกมาลูอิสลาม (Ka Ma Lul Islam mosque)	religious place (Islam)	13°50'06.0"N, 100°46'20.0"E
36	สะพานมิตรมหาไศโย (Mit Mahathai bridge)	bridge	13°45'44.3"N, 100°37'26.8"E	63	มัสยิดอัลเยะซาน (An Iahsan mosque)	religious place (Islam)	13°50'46.9"N, 100°47'45.9"E
37	มัสยิดริวานูอิสลาม (Ritwanun Islam mosque)	religious place (Islam)	13°45'49.7"N, 100°38'05.1"E	64	วัดทรัพย์สโมสรนิกรเกษม (Wat Sub Samosorn Nikon Kasem)	religious place (Buddhism)	13°51'02.7"N, 100°48'11.0"E
38	วัดจันทวงคาราม (Wat Chanthawongsaram)	religious place (Buddhism)	13°45'50.8"N, 100°38'09.6"E	65	โรงสีมหาศักยศิริ (Mahasaksiri Rice mill)	historic & social heritage	13°51'08.3"N, 100°48'14.5"E
39	มัสยิดฟัตฮุลบารี (Fathunbari mosque)	religious place (Islam)	13°45'51.7"N, 100°38'45.4"E	66	กลุ่มอาคารตลาดเก่าคู (Shophouses)	historic & social heritage	13°51'12.3"N, 100°48'22.3"E
40	วัดศรีบุญเรือง (Wat Si Bunruang)	religious place (Buddhism)	13°46'02.2"N, 100°39'08.0"E	67	มัสยิดดรูมุตตะกิน (Darul Muttakin mosque)	religious place (Islam)	13°51'10.6"N, 100°48'24.6"E
41	ศาลเจ้าแม่ทับทิม (Shui Wei Sheng Niang shrine)	religious place (Chinese culture)	13°46'14.0"N, 100°39'20.1"E	68	มัสยิดนูรุลสลาม (Nurus Salam mosque)	religious place (Islam)	13°51'10.7"N, 100°48'54.0"E

Table 2. Places and landmarks by Saen Saeb canal in Bangkok (Continue)

No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)	No.	สถานที่หรือจุดหมายตา (places and landmarks)	ประเภท (category)	พิกัดภูมิศาสตร์ (coordinates)
69	มัสยิดดารุสสลาม (Darul Salam mosque)	religious place (Islam)	13°51'16.0"N, 100°49'24.6"E	76	อาคารตลาดเก่าหนองจอก (Market buildings)	historic & social heritage	13°51'25.1"N, 100°51'58.2"E
70	มัสยิดดารุลคอรอต (Darul Khoirot Mosque)	religious place (Islam)	13°51'17.4"N, 100°49'51.8"E	77	ศาลเจ้าปู่เจ้าก้ง (Pung Tao Kong shrine)	religious place (Chinese culture)	13°51'26.5"N, 100°51'58.0"E
71	มัสยิดอัลฮุสนา (Alhutsana mosque)	religious place (Islam)	13°51'23.3"N, 100°49'59.2"E	78	มัสยิดอินดารุลมินา (In Darun Mi Na mosque)	religious place (Islam)	13°51'20.7"N, 100°52'09.6"E
72	มัสยิดดารุสซุนนี (Darut Chunni mosque)	religious place (Islam)	13°51'29.8"N, 100°51'16.4"E	79	วัดนักบุญเซนต์เทเรซา (St. Theresa Catholic church)	religious place (Christianity)	13°51'10.1"N, 100°52'37.2"E
73	โรงสีและโกดังร้าง (Rice mill and warehouse)	historic & social heritage	13°51'26.0"N, 100°51'17.3"E	80	มัสยิดดารุลนอิม (Darul Nairm mosque)	religious place (Islam)	13°51'09.2"N, 100°53'07.1"E
74	มัสยิดซอลาฮุดดีน (Solahutdin mosque)	religious place (Islam)	13°51'30.4"N, 100°51'34.9"E	81	มัสยิดอัลฮาดี (Anhadh mosque)	religious place (Islam)	13°51'00.1"N, 100°53'29.9"E
75	วัดหนองจอก (Wat Nong Chok)	religious place (Buddhism)	13°51'25.4"N, 100°51'38.6"E	82	มัสยิดฮาซันุดดีน (Hasanuddeen mosque)	religious place (Islam)	13°51'00.7"N, 100°53'46.6"E

ผลการสำรวจ พบสถานที่และจุดหมายตาสำคัญจำนวน 82 แห่ง แบ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างประเภทสะพาน 12 แห่ง ป้อมโบราณ 1 แห่ง วัด 1 แห่ง โรงสีข้าว-โกดัง 4 แห่ง ดึกแถวและกลุ่มอาคารตลาด 6 แห่ง ศาสนสถานในศาสนาพุทธ 16 แห่ง ศาสนสถานในศาสนาอิสลาม 28 แห่ง ศาสนสถานในศาสนาคริสต์ 1 แห่ง ศาลเจ้าจีน 8 แห่ง อาคารสมาคม 2 แห่ง อาคารราชการ 2 แห่ง และพิพิธภัณฑ์ของเอกชน 1 แห่ง โดยมีรายละเอียดดัง Table 2

อภิปรายผล

ผลการศึกษา สำรวจ และประเมินสภาพชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ สามารถระบุย่านและชุมชนดั้งเดิมได้จำนวน 13 แห่ง และสร้างฐานข้อมูลสำหรับยืนยันคุณค่าแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวในเบื้องต้น ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการขยายผลเพื่อฟื้นฟูและพัฒนาพื้นที่ในระดับต่อไป เช่น การขอรับการฟื้นฟูคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมในฐานะแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม การพัฒนาพื้นที่เป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ เป็นต้น

การสำรวจภาคสนามพบว่า มีพื้นที่อีกจำนวนหนึ่งที่เคยเป็นย่านหรือชุมชนติดแนวคลองแสนแสบซึ่งมีความคึกคักมาก่อน เช่น ย่านตลาดคลองตัน ย่านตลาดบางกะปิ และย่านตลาดเจียรดับ เป็นต้น แต่ได้ถูกนำเสนอในงานวิจัยนี้ เนื่องจากในปัจจุบันไม่ปรากฏร่องรอยทางกายภาพของย่านตลาดดั้งเดิมที่ชัดเจน รวมถึงชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิมอีกหลายแห่งที่อยู่ในสภาพเสื่อมโทรม หรือถูกพัฒนาเป็นเคหะชุมชน หรือถูกเปลี่ยนแปลงกายภาพโดยรวมของพื้นที่ไปแล้ว ส่วนสภาพแวดล้อมของคลองแสนแสบซึ่งสำรวจพบปัญหาน้ำเสีย สิ่งปฏิกูลในลำคลอง และมลพิษทางเสียงนั้น ถือเป็นปัญหาซ้ำซากที่คล้ายคลึงกับผลการศึกษาของ Pongchinarit (1997) ซึ่งเคยสำรวจไว้เมื่อราว 2 ทศวรรษที่ผ่านมา

ผลการสำรวจวัดและมัสยิดตลอดแนวคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ ดังที่แสดงใน Table 2 มีรายชื่อวัดและมัสยิดส่วนใหญ่สอดคล้องกับผลการศึกษาและสำรวจของ Kulthamrong (2012) อย่างไรก็ตาม งานวิจัยนี้สามารถระบุวัด

เพิ่มเติมอีก 4 แห่ง ได้แก่ วัดบรมนิวาสราชวรวิหาร วัดพระยาหยั่ง วัดพิชัย และวัดทรัพย์สโมสรนิกรเกษม และสามารถระบุมัสยิดเพิ่มเติมอีก 6 แห่ง ได้แก่ มัสยิดมหานาค มัสยิดดารุลฟละฮ์ มัสยิดอัลคอยรี ยะห์ มัสยิดฟัตฮุลบารี มัสยิดอัลสลาม และมัสยิดอัลฮาดห์

จากการเทียบเคียงผลการสำรวจภาคสนาม กับข้อมูลสารสนเทศทางประวัติศาสตร์ พบว่า สภาพปัจจุบันของย่านหรือชุมชนดั้งเดิมริมคลองแสนแสบมีความเปลี่ยนแปลงไปตามการขยายตัวของเขตเมือง โดยมีหลายแหล่งที่เสี่ยงต่อการสูญเสียบูรณภาพดั้งเดิมหรืออยู่ในช่วงของการแปรเปลี่ยนไปเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจ มีบางแหล่งตั้งอยู่ในพื้นที่ตอนในซึ่งไม่เอื้อต่อการเข้าถึงจากเส้นทางถนนหลัก อย่างไรก็ตาม ย่านหรือชุมชนดั้งเดิมยังพอปรากฏเค้าโครงและร่องรอยความรุ่งเรืองในยุคที่ใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลักอยู่บ้าง ตามบริบทของพื้นที่ซึ่งกระจายอยู่ตามแนวคลองช่วงต่าง ๆ โดยมีความโดดเด่นของพื้นที่ที่หลากหลาย ทั้งชุมชนดั้งเดิมในเขตเมืองเก่าชั้นในที่มีอาคารเก่าอยู่มากและแวดล้อมไปด้วยย่านเก่าแก่อื่น ๆ (ดังเช่นใน Figure 4) และชุมชนดั้งเดิมในเขตชานเมืองที่มีองค์ประกอบและร่องรอยของวิถีชีวิตชุมชนเกษตรกรรม (ดังเช่นใน Figure 5) โดยแวดล้อมไปด้วยแปลงนาข้าวและบ่อเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำจืด ซึ่งมีความสอดคล้องกับลักษณะพื้นที่ในเวศภูมิทัศน์เกษตรชานเมืองทางด้านทิศตะวันออกของกรุงเทพฯ ตามผลการศึกษาของ Sahavacharin and Likitswat (2019) รวมถึงย่านตลาดในเมืองและชานเมืองซึ่งมีบรรยากาศที่แตกต่างกัน จึงถือเป็นต้นทุนที่หลากหลายของพื้นที่ศึกษา ซึ่งเอื้อต่อการฟื้นฟูและพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์หรือแหล่งท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ได้

Figure 4. Perspective of inside urban area

Figure 5. Perspective of outside urban area

สรุป

ย่านและชุมชนดั้งเดิมบริเวณริมคลองแสนแสบในเขตกรุงเทพฯ รวมทั้งสิ้น 13 แห่ง ประกอบด้วย (1) ชุมชนอยู่อาศัยดั้งเดิม (2) ย่านการค้าดั้งเดิม และ (3) ย่านหรือชุมชนที่มีความผสมผสาน โดยมีสถานที่หรือจุดหมายสำคัญตลอดแนวคลองอย่างน้อย 82 แห่ง ผลจากการขุดคลองแสนแสบเพื่อสร้างระบบคมนาคมทางน้ำในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นปัจจัยสำคัญให้ผู้คนสามารถเข้าถึงพื้นที่รกร้างทางตะวันออกของกรุงเทพฯ และเกิดการตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนเกษตรกรรม ควบคู่กับการใช้ลำคลองเป็นทางสัญจรและขนส่งสินค้า โดยมีบางพื้นที่ซึ่งเป็นชุมทางการสัญจรสามารถพัฒนาไปเป็นย่านตลาดและชุมชนเมืองได้ อย่างไรก็ตาม เมื่อการคมนาคมทางน้ำหมดความนิยมลงและมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบกทดแทน ย่านและชุมชนที่เกิดขึ้นในช่วงหลังก็ได้โยกย้ายไปอยู่ตามแนวถนนสำคัญ ท้ายที่สุด ย่านและชุมชนริมน้ำหลายแห่งก็ค่อย ๆ ขบเซาลงหรือเสื่อมสูญไป พื้นที่ศึกษานี้ชี้ให้เห็นว่า การขุดคลองเป็นปัจจัยทำให้ผู้คนเข้ามา

บุกเบิกที่ทำกินและตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษา และระบบคมนาคมมีบทบาทต่อการคงอยู่และเติบโตของย่านชุมชนเหล่านี้

เอกสารอ้างอิง

- Bunnag, P., D. Nopkhun and S. Thadaniti. 1982. Canals in Bangkok: History, changes and their impact (1782 A.D. - 1982 A.D.). Research report, Chulalongkorn University, Bangkok. 395 p. (in Thai)
- Damrilert, R. 2003. History of Ban Khrua and Resistance to the CD Road Expressway of the Community. Aroonkarnpim, Bangkok. 280 p. (in Thai)
- Hemapat, M. 2005. A study on the physical environment of the Nong Chok old market wooden shop houses in relation to the people's way of living and society for conservation and development purposes. M.A. Thesis, Sikpakorn University, Bangkok. 146 p. (in Thai)
- Kulthamrong, R. 2012. Buddhist monasteries and Muslim mosques beyond Saensaeb canal: Emergence and existence. Journal of Thai Studies 8(2): 59-96. (in Thai)
- Pongchinarit, W. 1997. The quality of life of people along both sides of San Saeb canal. M.A. Thesis, National Institute of Development Administration, Bangkok. 183 p. (in Thai)
- Sahavacharin, A. and F. Likitswat. 2019. Landscape ecological structure of peri-urban agricultural area in Bangkok metropolitan region. Journal of Community Development and Life Quality 7(2): 180-191. (in Thai)
- Songsiri, W. 2016. “Mahanak muslim community” in Lek-Prapai Viriyahpant foundation. (Online). Available: <http://lek-prapai.org/home/view.php?id=5137> (March 19, 2017). (in Thai)
- Tongard, T. 2005. The role of public spaces in the communities along Saen Saeb Canal a case study of Talad Kao Minburi Community, Bangkok. M.U.E.P. Thesis, Kasetsart University, Bangkok. 160 p. (in Thai)